

JADID MA'RIFATPARVARLARI ASARLARIDA AXLOQ VAINSONIY FAZILATLAR MASALASI

Abdullaxo'jayeva Yulduzxon Abbosxon qizi

Qo'qon DU gumanitar va ijtimoy fanlarni
o'qitish metodikasi (Tarix) yo'nalishi

13/25-Tar(M) guruh talabasi

aAnnotatsiya

Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilikharakatining ma'naviy-axloqiy mohiyati tahlil qilingan. Abdulla Avloniy, Mahmudxo'jaBehbudiy va Abdurauf Fitrat asarlarida insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik va axloq masalalari ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy va qiyosiy usullar qo'llanilib, jadidlarning axloq haqidagi qarashlarining bugungi "Uchinchi Renessans" davridagi dolzarbligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: жадидчилик, маърифат, ахлоқ, инсоний фазилат, тарбия, маънавият, миллий ўзлик.

Аннотация

В данной статье проанализирована духовно-нравственная сущность джадидского движения, сформировавшегося в Туркестане в конце XIX – начале XX веков. В трудах Абдуллы Авлони, Махмудходжи Бехбуди и Абдурауфа Фитрата рассматриваются вопросы гуманизма, патриотизма, трудолюбия и морали. В исследовании применены историко-аналитические и сравнительные методы, раскрыта актуальность взглядов джадидов на нравственность в период «Третьего Ренессанса» в современном Узбекистане.

Ключевые слова: джадидизм, просвещение, мораль, человеческие качества, воспитание, духовность, национальная идентичность.

Abstract

This article analyzes the moral and spiritual essence of the Jadid movement that emerged in Turkestan at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

The works of Abdullah Avloni, Mahmudkhodja Behbudi, and Abdurauf Fitrat explore issues of humanism, patriotism, diligence, and morality. Using historical-analytical and comparative methods, the study highlights the relevance of the Jadids' moral concepts in the context of the modern "Third Renaissance" period in Uzbekistan.

Keywords: Jadidism, enlightenment, morality, human values, education, spirituality, national identity.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz bergan jadidchilik harakati millatni ma'rifat va ilm yo'li bilan uyg'otishni bosh maqsad qilib oldi. Jadidlar – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov va Ismoilbek G'aspirinskiylar o'z asarlarida xalqni jaholatdan qutqarishning yagona yo'li sifatida ilm va axloqni ko'rsatdilar. Ularning fikricha, "axloq – millatning ruhi, ilm esa uning qudratidir" [1]. Shu bois, jadidlar ta'lim bilan bir qatorda ma'naviy-axloqiy tarbiyani ham millat kamoloti uchun zarur shart sifatida ko'rdilar. Bugungi Yangi O'zbekiston davrida ushbu qarashlar "Uchinchi Renessans" g'oyasining ma'naviy ildizini tashkil etadi. Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

1. Tarixiy-tahliliy yondashuv — jadidchilik g'oyalarining shakllanish davrini aniqlash va tarixiy sharoit bilan bog'lash;
2. Qiyosiy tahlil usuli — Avloniy, Behbudiy va Fitrat qarashlarini o'zaro solishtirish;
3. Manbashunoslik yondashuvi — jadidlarning asarlari, risolalari, sahifa maqolalari asosida ilmiy xulosalar chiqarish.

Tadqiqotning asosiy manbalarini jadidlarning asarlari, o'sha davr matbuot materiallari hamda zamonaviy tarixiy-adabiy tadqiqotlar tashkil etadi [2].

Natijalar va tahlil (Results and Discussion)

1. Abdulla Avloniy asarlarida axloq va insonparvarlik masalasi .Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari jadid pedagogik fikrining eng yirik namunasidir.

U axloqni “inson kamolining mezoni” deb ataydi va shunday yozadi: > “Axloq – millat hayotining ruhi, axloqsiz xalq yasholmas” [3]. Avloniy asarida vatanparvarlik, or-nomus, halollik, mehnatsevarlik, ilmga muhabbat kabi fazilatlar ustuvor o‘rin tutadi. U yoshlarni faqat ilmi emas, balki odobli inson bo‘lishga da’vat etgan. Uning qarashlarida ta’lim – tarbiya bilan uyg‘un bo‘lishi zarur degan fikr yetakchidir.

2. Mahmudxo‘ja Behbudiy: axloq va millat uyg‘onishi. Behbudiy “Tarbiya”, “Padarkush”, “Risoi jadida” kabi asarlarida xalqni tarbiya masalasiga jiddiy e’tibor qaratadi. U shunday yozadi: > “Farzand tarbiyasi millatning kelajagidir, tarbiyasiz xalq baxtli bo‘la olmaydi” [4]. Behbudiy uchun axloq – milliy ongning asosi, ma’rifat – millatni najotga eltuvchi kuchdir. U tarbiyani faqat oilaviy yoki diniy jarayon emas, balki ijtimoiy-ma’naviy islohot sifatida talqin qiladi. Uning asarlarida jaholat, riyokorlik, ilmsizlik tanqid qilinadi, insoniy fazilatlar esa ijtimoiy yuksalishning mezoni sifatida ko‘rsatiladi.

3. Fitrat asarlarida inson kamoloti va axloqiy mukammallik. Fitrat “Oila”, “Munozara”, “Rahbari najot” asarlarida axloqni jamiyat taraqqiyotining markaziy elementi sifatida talqin etadi. Unga ko‘ra: > “Axloq – millatni yuksaltiruvchi, tarbiya – hayotning ruhi” [5]. Fitrat axloqni nafaqat diniy, balki falsafiy-milliy tushuncha sifatida yoritadi. U inson kamolotini uch omil – ilm, iymon va halollik orqali ko‘radi. Uning ta’limotida “yaxshi inson” g‘oyasi “yaxshi fuqarolik” va “yaxshi millat” tushunchalari bilan uyg‘unlashadi.

4. Jadid axloqshunosligining umumiy xulosalari. Jadidlar axloqiy tarbiyada quyidagi asosiy tamoyillarni ilgari surganlar:

1. Ilm va ma’rifatga tayanish – jaholatga qarshi kurashning yagona yo‘li;
2. Mehnatsevarlik va halollik – milliy taraqqiyotning asosi;
3. Vatanparvarlik va xalq manfaatini ustun qo‘yish – haqiqiy insoniy fazilat belgisi;
4. Insonning ichki dunyosini poklash – ma’naviy kamolotning sharti.

Mazkur qarashlar hozirgi kunda Yangi O'zbekistonning ma'naviy siyosatida — “Uchinchi Renessans” g'oyasi asosida o'z ifodasini topmoqda [6].

Xulosa (Conclusion)

Jadid ma'rifatparvarlarining axloqiy qarashlari o'z davri uchun ham, bugungi zamon uchun ham dolzarbdir. Avloniy, Behbudiy va Fitrat asarlarida ilgari surilgan ma'naviy-axloqiy tamoyillar insonni komillikka, jamiyatni esa taraqqiyotga yetaklovchi qadriyatlar tizimini shakllantirgan. Bugungi Yangi O'zbekiston ta'lim va ma'naviyat siyosatida ularning qarashlari “Uchinchi Renessans” konsepsiyasi bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois, jadidlarning axloq haqidagi ta'limoti milliy o'zlikni tiklash va yosh avlodni komil inson ruhida tarbiyalashda ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Qosimov B. Jadidchilik harakati va ma'rifatparvarlik tarixidan. – Toshkent: Fan, 2003.
3. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
4. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
5. Fitrat A. Oila. Rahbari najot. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
7. Jalilov M. O'zbek ma'naviyat tarixida jadidlar merosi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
8. Rustamov A. Jadid pedagogikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
9. To'raqulov A. Fitrat va ma'naviy uyg'onish falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
10. Qodirov M. Uchinchi Renessans: ma'naviyat va tafakkur uyg'onishi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.